

началом XIII вв., позволяет более полно и объективно осветить историю архитектурного развития древнего Киева.

Епиграфические памятники, обнаруженные на стенах древних архитектурных сооружений, а также на массовом археологическом материале, дают в руки исследователей важные данные для выяснения вопросов происхождения и распространения письменности в Киеве, характера древнекиевской палеографии, диалектных особенностей киевского говора XII—XIII вв.

Д. Я. ТЕЛЕГІН

Закон про охорону пам'яток історії і культури та проблема організації охоронних розкопок археологічних об'єктів на Україні

В нашій країні з перших років встановлення Радянської влади приділялась особлива увага охороні пам'яток історії і культури. «Громадяни, старих хазяїв немає, після них лишилася величезна спадщина,— говорилося у відозві Петроградського виконкому робітничих і солдатських депутатів у лютому 1918 р.— Тепер вона належить всьому народові. Громадяни, бережіть цю спадщину, бережіть картини, статуї, будівлі... не торкайте жодного каменя, оберігайте пам'ятники, будівлі, старі речі, документи...» * Аналогічні відозви і розпорядження були оголошені й в інших містах молодого Радянської держави.

Раднаркоми РРФСР і УРСР лише з 1918 по 1924 р. ухвалили близько десяти нормативних актів, спрямованих на збереження пам'яток історії і культури, зокрема декрети про реєстрацію, взяття на облік і охорону пам'яток мистецтва і старожитностей, що перебувають у володінні приватних осіб, товариств та установ (1918 р.), про націоналізацію Київського міського музею і музейних збірок В. Н. Ханенка і О. Г. Гансена (1919 р.) тощо. Вийшли постанови про охорону залишків старогрецького міста Ольвії та виділення спеціальних коштів для забезпечення державної охорони культурних цінностей (1924 р.) тощо.

Пізніше за постановою Раднаркому УРСР на Україні створюється ряд державних історико-культурних заповідників, зокрема на території Києво-Печерської лаври, монастиря Босих кармелітів у м. Бердичеві, замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському, у м. Старокостянтиніві та ін.

Важливою подією були постанови Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР 1948 р. про поліпшення охорони пам'яток історії і культури. Завдяки вжитим заходам наукове дослідження кожної пам'ятки, що потрапляла у зону новобудов, забезпечувалося за рахунок організації забудовника.

Виконуючи поставлені завдання, наукова громадськість і широкі кола населення республіки доклали багато зусиль в справі охорони пам'яток археології. Щороку провадяться охоронні розкопки і розвідки на археологічних об'єктах, розташованих в районі будов чи сільсько-господарських робіт. Міністерство культури УРСР здійснює паспортизацію пам'яток історії і культури. За проектом археологічної секції Товариства у 1970 р. затверджено ескізи охоронних дощок-знаків для встановлення на городищах і курганах України з метою запобігання їх руйнуванню. В більшості областей такі дошки-знаки й опори для них виготовлено, але на об'єктах вони встановлюються досить повільно.

У відповідності з постановою президії Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури обласні секції працюють над створенням довідників, що мають охопити всі відомі нині археологічні об'єкти кожної області. Складання таких довідників по Львівській,

* Законодавство про пам'ятники історії і культури. К., 1970, с. 7.

Київській і Харківській областях завершено (перший вийшов з друку в 1976 р. у видавництві «Наукова думка»). В кожному з них всі наявні пам'ятки точно прив'язані до населених пунктів і датовані, визначено також їх культурну належність. Успішно йде підготовка довідників Полтавської та Херсонської областей. В багатьох інших областях, на жаль, ця справа ще зволікається, хоч їх видання чекають дослідники, краєзнавці, а також будівельники та працівники сільського господарства.

Отже, поряд з проведенням паспортизації пам'яток історії і культури видання обласних довідників є невідкладним завданням секцій Товариства і всієї краєзнавчої громадськості областей УРСР. Необхідно зауважити, що в справі публікації довідкової літератури, списків, карт та інших облікових матеріалів Україна відстає від сусідніх республік, зокрема Білорусії і Молдавії, де вийшло у світ по кілька таких видань. Давно видані карти пам'яток археології також у республіках Прибалтики, Казахстані, нещодавно така карта опублікована в Туркменській РСР.

Всі ці заходи, однак, ще не забезпечують всебічної і надійної охорони пам'яток археології, особливо тих, що потрапляють в зони новобудов чи інтенсивних сільськогосподарських робіт.

За даними, що надходять до ІА АН УРСР та секції Товариства, на Україні щорічно руйнуються два-три десятки курганів, в тому числі великих (висотою до 3—5 м). З року в рік руйнуються городища, серед яких є навіть залишки літописних міст епохи Київської Русі — Звенигорода на Львівщині, Сенчі на Полтавщині, Чучина на Київщині, Полоній на Хмельниччині та ін. Через несвідомість окремих господарників і недостатню організацію справи охорони пам'яток невпинно і безповоротно втрачаються цінні джерела вивчення стародавньої історії нашої Батьківщини.

Прийнятий 29 жовтня 1976 р. п'ятою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання Закон Союзу РСР «Про охорону і використання пам'ятників історії і культури» є новим свідченням великої уваги і піклування Комуністичної партії і Радянської держави про збереження і примноження духовних скарбів нашої Вітчизни. Закон удосконалює і підносить на новий, вищий ступінь радянське законодавство в цій важливій галузі.

В ході широкого громадського обговорення проекту цього Закону було висловлено чимало цікавих конструктивних пропозицій і доповнень, що, як відзначалося на сесії, частково увійшли в його нову редакцію або будуть використані при розробці інших союзних та республіканських законоположень.

В преамбулі Закону підреслюється, що охорона пам'яток — важливе завдання державних органів і громадських організацій, що дбайливе ставлення до них є патріотичним обов'язком кожного громадянина СРСР.

У Законі досить детально перераховуються всі види пам'яток археології, що підлягають охороні, в тому числі не лише об'єкти, які мають наземні ознаки (городища, кургани, кам'яні статуї), а й «ділянки історичного культурного шару стародавніх поселень». Державне управління в справі охорони і використання пам'яток історії і культури здійснюється Радою Міністрів СРСР, Радами Міністрів союзних і автономних республік.

Відповідно із Законом всі підприємства, організації, заклади і громадяни зобов'язані забезпечувати збереження пам'яток археології на переданих в їх користування землях. З цією метою на місцях визначаються охоронні зони і зони регулювання забудови, в межах яких забороняються земляні й сільськогосподарські роботи без погодження цього питання з органами охорони пам'яток.

Дуже важливою в Законі є стаття, яка передбачає охорону ново-виявлених пам'яток з моменту їх відкриття, ще до того, як вони взяті на державний облік. Всі проекти планування, забудови і реконструкції міст та інших населених пунктів і проведення будівельних, меліоративних, шляхових робіт, що можуть створити загрозу археологічним об'єктам, тепер підлягають погодженню з відповідними органами охорони пам'яток історії і культури.

Підприємства, організації і заклади в разі виявлення археологічних об'єктів повинні повідомити про це державні органи охорони пам'яток і припинити далі ведення робіт. Якщо ці організації допустили руйнування пам'ятки чи пошкодження охоронної зони, то вони зобов'язані відновити їх в попередньому стані або відшкодувати збитки згідно з існуючим законодавством. Державні органи охорони пам'яток мають право припинити будівельні, меліоративні та інші роботи, коли останні загрожують збереженню археологічних об'єктів.

В статтях Закону ще раз підтвержені існуючі в нашій країні норми про заборону знесення і перенесення пам'яток археології, як і про те, що всі витрати, пов'язані з науковим дослідженням об'єктів, які підлягають знесенню через господарські потреби, здійснюються за рахунок відповідних організацій. Розвідки і розкопки можуть вести лише особи, що мають для цього спеціальний дозвіл — відкритий лист. На організації і громадян, які провадять археологічні роботи, покладається вся відповідальність за забезпечення цілісності пам'ятки.

В ухваленому Верховною Радою СРСР Законі підтверджуються видані раніше нормативні акти, значною мірою розширені й доповнені. Справа охорони пам'яток історії та культури підноситься на вищий рівень, що накладає серйозну відповідальність на всіх діячів науки, культурного фронту і широкі кола громадськості.

Щодо пам'яток археології, то центральним вузловим питанням є проведення охоронних досліджень у зоні новобудов. У зв'язку з широким розгортанням будівництва в нашій країні, зокрема спорудженням зрошувальних систем, доріг, водоймищ, трубопроводів тощо, а також в результаті інтенсифікації сільськогосподарських робіт (глибока оранка, плантажна перекопка) виникла серйозна загроза масового руйнування археологічних та історичних об'єктів — городищ, курганів, валів, стародавніх поселень тощо.

Найбільшим є обсяг охоронних і рятівних робіт, що їх провадять у зоні новобудов ІА АН УРСР. Виконуються вони на госпдоговірних засадах (близько 400—500 тис. крб. щорічно). Аналогічну роботу, але в меншому масштабі здійснюють також деякі університети України, наприклад Київський, Дніпропетровський, Ужгородський та окремі наукові організації — Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові, ОАМ.

На Україні щоліта працює близько 20—25 новобудовних археологічних експедицій і загонів. За приблизними підрахунками охоронні розкопки ведуться на 300—400 об'єктах, головним чином курганах, де протягом сезону досліджується кілька тисяч стародавніх поховань. На жаль, цими експедиціями охоплюється приблизно лише половина новобудов республіки, в зонах яких є пам'ятки історії і культури. На решті будов рятувальні археологічні роботи не провадяться, а пам'ятки гинуть під ножами бульдозерів, скреперів та інших землекопних механізмів. Особливо поганий нагляд за дрібним, переважно колгоспно-радгоспним, будівництвом. Зовсім не вжито належних заходів, наприклад, на будовах Кіровоградської, Черкаської, Полтавської та інших областей. Археологи ще не були, зокрема, в районі спорудження нафтопроводу «Дружба», що перетинає всю Україну.

Таке становище склалося тому, що Інститут археології, який здійснює основні роботи, незважаючи на значне розширення його штату за

останні 5—10 років, не має можливості власними силами забезпечити дедалі зростаючий обсяг рятувальних робіт: не вистачає кадрів, достатньої кількості транспорту та механізмів для дослідження пам'яток, не задовольняється повністю потреба в кращому експедиційному спорядженні. Такі самі труднощі є і в інших організаціях України, що провадять охоронні роботи на новобудовах. Організаційні заходи в цій галузі в цілому по республіці ніхто не координує. Тому важлива і відповідальна справа фактично пущена на самоплив і нерідко базується лише на ентузіазмі фахівців-археологів, що працюють в різних наукових установах України.

Ні Міністерство культури УРСР, ні Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури ніяких охоронних робіт на пам'ятках археології досі не провадять. Безперечно, виконання цих робіт є справою честі кожного науковця-археолога, але передача всіх охоронних функцій в ІА АН УРСР має й свої негативні результати. Максимальне залучення дослідників, в тому числі й фахівців вищої кваліфікації — докторів і кандидатів наук, до проведення рятувальних археологічних робіт негативно відбивається, зокрема, на розробці наукової тематики інституту, особливо в тих випадках, коли йдеться про теми, не пов'язані з пам'ятками, досліджуваними в зонах новобудов. Це стосується, наприклад, відділу кам'яного віку, сектора раннях слов'ян та Київської Русі. У 1976 р. в зв'язку з тим, що транспорт і лаборантський склад було залучено на новобудови, повністю припинили роботу або дуже скоротили програму деякі тематичні експедиції. Внаслідок мобілізації переважної більшості лаборантів у новобудовні експедиції у наукових відділах інституту не вистачає кадрів, що негативно відбивається як на дослідницькій діяльності взагалі, так і на підготовці молодих фахівців та підвищенні їх кваліфікації. Отже, доцільно переглянути участь Інституту археології в охоронних роботах на новобудовах, щоб значно зменшити навантаження на його науковий склад.

В справі охорони археологічних пам'яток у республіці повинні бути проведені кардинальні зміни з метою докорінного поліпшення становища. Збереження пам'яток шляхом наукових розкопок у зоні новобудов і на колгоспних та радгоспних землях можна краще забезпечити, на наш погляд, при умові створення на Україні спеціального закладу, що відповідав би за цю справу. Такий заклад необхідно було б створити або в системі Академії наук УРСР, скажімо, при Інституті археології, або при Міністерстві культури УРСР чи Українському товаристві охорони пам'ятників історії та культури.

До функцій такої установи мають належати погодження проектних завдань з будівельними організаціями, що передбачається Законом, організація розвідок і розкопок у зонах новобудов і на колгоспно-радгоспних землях, опрацювання здобутих матеріалів та їх видання. В розпорядженні цієї організації повинна бути достатня кількість механізмів і транспортних засобів. Основні роботи тут мають виконуватися на госпдоговірних умовах. При потребі в областях, де ведеться найінтенсивніше будівництво, могли б діяти також філіали. З практики відомо, що велику допомогу центральним організаціям в справі наукових розкопок на об'єктах, що підлягають знесенню, подають новобудовні археологічні експедиції, створені при деяких університетах. Координувати їх діяльність повинна центральна науково-дослідна організація по охороні пам'яток археології.

Невідкладним завданням є розгортання експедиційних досліджень на новобудовах з тим, щоб в кожній області республіки систематично функціонували постійно діючі новобудовні археологічні експедиції.

Законом «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» передбачається пропаганда серед населення науково-популярних матеріалів про цінність і значення старожитностей для вивчення дале-

кого минулого нашої країни. В цій галузі в республіці робиться багато, але не всі центральні й обласні організації приділяють роз'яснювальній роботі всебічну увагу. Краще ця справа поставлена в ІА АН УРСР, співробітники якого видають науково-популярні брошури, публікують статті тощо. У збірнику «Археологія», що видає інститут разом з Товариством, цим питанням присвячено спеціальну рубрику, якою широко користується актив краєзнавців для пропагування ідеї охорони археологічних цінностей республіки.

Для підвищення загального рівня обізнаності населення з пам'ятками старовини необхідно, однак, мати більше науково-популярних видань з цієї галузі, плакатів, буклетів, необхідно регулярно проводити лекції, бесіди серед населення.

Завершуючи огляд питань, пов'язаних з охороною історичних цінностей республіки, нагадаємо про досить важливу ділянку виховної роботи. Необхідно роз'яснювати населенню, що за порушення існуючих в нашій країні норм охорони і збереження пам'яток винні в цьому несуть відповідальність. В ряді випадків найбільший ефект матиме практичне застосування передбачених Законом заходів покарання осіб за умисне знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток культури. Ці права і можливості у нас використовуються поки що дуже рідко.